

# RECENSIONER

Jan Garnert: *Ut ur mörkret. Ljusets och belysningens kulturhistoria*. Historiska Media, Lund 2016. 369 s., ill. ISBN 978-91-7545-404-7.

Jan Garnert har i sitt författarskap under senare decennier systematiskt rört sig på gränsområdet mellan etnologi och teknikhistoria. Särskilt belysningens kulturhistoria har lockat honom till en rad studier, bland vilka man kunde nämna lokalundersökningen *Ljus och kraft. Historien om Hälsinglands elektrifiering* (1989), doktorsavhandlingen *Anden i lampan. Etnologiska perspektiv på ljus och mörker* (1993) och *Stockholmsnatt* (1998). En studie med annat fokus men på samma gränsområde är *Hallå! Om telefonens första tid i Sverige* (2005). Hans nya bok *Ut ur mörkret* kan ses som en sammanfattning av många års arbete om belysningens former och konsekvenser. Det är ett nöje att läsa den, eftersom författaren verkligen behärskar sitt ämne in i minsta detalj och även förmår presentera detta pedagogiskt och fängslande.

Man kan säga att bokens första del har en utpräglad etnologisk inriktning medan den andra delen är mer teknikhistorisk. Garnert börjar med reflexioner över mörker och ljus i det gamla bondesamhället, där dagsljuset och kvällsmörkret satte så bestämda gränser för människors möjligheter att leva sina liv. Om man skulle ha något utträttat efter mörkrets inbrott krävdes belysningen från eldstäder eller tjärstickor, från lyktor eller stöpta ljus av olika slag. Tyngdpunkten ligger på inomhusmiljön men även de första försöken till olika former av gatubelysning behandlas. Det kompakta mörk-

rets roll som bakgrund till allehanda folkloristiska föreställningar i bondesamhället diskuteras i texten. Lysstickorna bör ha spelat en större roll i slättbygderna, där ved och virke var svåråtkomligt och dyrbart. Men den skånska gården av gammal typ hade ju ingen brinnande eld i vardagsstugan. Maten värmdes och stugan eldades från ett separat kök.

Hur hanterade man då belysningen om kvällarna? Enbart genom lysstickor? Det hade varit intressant om boken tagit upp olika typer av gårdar i bondesamhället och de skiftande inställningar dessa gav till ljus och belysning, till exempel den skånska gården utan öppen eldstad och det sydgötiska huset, som länge hade bara ett enda fönster som då satt inte i väggen utan i takfallet.

Berättelsen om ljuset och belysningsmetoderna i bondesamhället skildras med hjälp av dagboksförfattare som Årstafrun, memoarförfattare som Jonas Stolt, reseskildrare som Jonas Carl Linnerhielm och Linné samt många skönlitterära författare. Men allra mest åskådligt med hjälp av 1700- och 1800-talens konstnärer. Därmed kommer vi in på ett av bokens definitiva särmerken, nämligen det slösande rika bildmaterialet. Jan Garnert är estet och har alltid lagt ner stor omsorg om sitt bildmaterial, men denna bok tar ändå priset. Bilderna är valda med allra största omsorg, de har alla en viktig pedagogisk roll att spela och ingen bild visas som inte också kommenteras ganska ingående i texten. Bildmaterialet i de första mer etnologiska kapitlen utgörs till stor del av målningar av sådana konstnärer som närmast sig just ljusproblematiken i någon mening. Man möter stämningsfulla kvällsbilder av Pehr Hilleström och Björn Ahl-

grensson, det makalöst fint skildrade sommar-nattsljuset över rodderskan i ekan i Zorns *Midnatt*, småländska torpinteriörer av Kilian Zoll och Pehr Hörberg men också flera målningar av den i Sverige mindre kände finländske konstnären Alexander Lauréus. Den senare arbetade i Stockholm under 14 år i början av 1800-talet och blev då särskilt känd just som "eldskensmålare". Garnert är en observant läsare av bilderna. För att ta ett exempel lägger han märke till att det i många interiörbilder ofta står lyktor eller ljus i stakar i närheten av en brinnande eld, exempelvis på spiselkranen. Meningen var att den som ville lysa sig i andra rum kunde tända ljuset vid elden och bära det med sig för att kunna utträtta ett ärende någon annanstans i bostaden.

Från 1860-talet började dock belysningen förändras i hemmen. Då gjorde fotogenlampan entré och fick dominera några decennier innan det elektriska ljuset övertog scenen. Garnert använder pedagogiskt Carl Larssons målningar från hemmet i Sundborn kring sekelskiftet 1900 för att illustrera övergången från fotogenlampan till elektriskt ljus. Ljusskenet i bilderna är annorlunda i scenerna med fotogenlampa från 1890-talets sista år och de mer jämnt ljussatta interiörerna från ungefär 1903 och framåt. Fotogenlampan kom att förändra hemmens möblering. Man behövde inte längre på samma sätt dagsljuset från fönstren utan kunde samla ett bordsmöblemang i rummets mitt, under den lampa som hängdes upp i taket eller ställdes på bordet.

Det elektriska ljuset introducerades i Sverige först inom sågverksindustrin i Hälsingland med början 1876. På 1880-talet fanns det elektriska ljuset inom flera olika industrilokaler men även på restauranger och som gatubelysning. Senare fann det vägen till butikslokaler. Små lokala kraftverk genererade redan i slutet av 1800-talet elektriskt ljus till bondgårdar och privathem. Men det var först på 1910- och 1920-talen som den allmänna elektrifieringen av hemmen ägde rum. Med elektrifieringen öppnades dörren för elektriska apparater i hemmen. Först ut var enligt Jan Garnert elektriska strykjärn, kokplattor och brödrostar.

Med det elektriska ljusets inträde förändras boken en aning. Författaren tränger nu djupare in i den tekniska utvecklingen med en ökad betoning av successiva förbättringar av glödlampor och armatur. Man får möta de olika företag som konkurrerar med varandra i belysningsbranschen och de olika arkitekter som går i bränschen för utvecklingen på armaturområdet. Till de senare hör till exempel Kurt von Schmalensee med de modernistiska gatlyktorna på Norrbro i Stockholm, på plats sedan 1931. Garnert redovisar utförligt den betydelse Stockholmsutställningen 1930 hade för belysningsutvecklingen. Neonljuset och ljusreklamens intåg i Stockholm behandlas ingående. Den väckte delade känslor hos stockholmarna. Så småningom når författaren fram till lysrörens utformning och lansering i kommersiella och offentliga lokaler och slutar i resonemang om ljussättning av motorvägar, broar och spektakulära byggnader. Det är överraskande att bandymatcher i Stockholm redan 1940 kunde spelas på kvällstid i strålkastarbelysning.

I denna bokens andra del är det producenterna som står i fokus. Vad som däremot sakta försvinner i framställningen är hemmens faktiska ljuskultur. Man mer anar än får det säkert bekräftat att konsumenterna var svårflörtade och sällan tog till sig de råd och anvisningar om läslampor och soffbelysning, som välfärdsstatens många experter sökte sprida. Bildmaterialet i bokens senare del innehåller få normala interiörbilder från svenska hem. Snarast möter man producenternas, arkitekternas och sköndarnas förslag till miljöer. När det gäller utomhusmiljön var 1930-talet det decennium under 1900-talet då belysningen förändrades mest. Här satte funktionalismen starka avtryck, vilket den däremot aldrig gjorde i hemmen. Om lysrören nådde hemmiljön var det möjligen i köket. Garnert refererar den debatt som fördes kring modern ljusarmatur i svenska hem på 1970-talet. Konsumenterna tycks ha varit mer intresserade av att inreda sina hem under påverkan från älskade engelska TV-serier som *Forsytesagan*, *Arvingarna* och *Familjen Ashton* än av progressiva svenska inredningsarkitekters förslag. Klassiker som Strindbergslampan och sko-

makarlampan hade lättare att anpassa sig till den engelska miljön med murriga skinsoffor och medaljongtapeter än prisbelönda modernistiska lampor som Hinken, Bumling och Fabian.

Jag är böjd att betrakta *Ut ur mörkret* som Jan Garnerts verkliga *tour de force*. Vi möter här en författare som verkligen kan sitt ämne och vet att presentera det. Det makalöst fina bildmaterialet används på ett föredömligt sätt. Boken är oerhört omsorgsfullt gjord. Det brukar dock trots alla ansträngningar aldrig gå att undvika förargliga småfel. Men jag har med mina argusögon bara hittat ett enda: Göran Schildt har blivit Ragnar Schildt i referensförteckningen. En bagatell med andra ord. Den här boken rekommenderas till alla kulturhistoriskt intresserade. För alla museipedagoger som arbetar med att levandegöra bondesamhället borde särskilt den första delen vara obligatorisk läsning.

*Mats Hellspong, Stockholm*

*Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet.* Kerstin Gunnemark (red.). Makadam förlag, Stockholm/Göteborg 2016. 335 s., ill. ISBN 978-91-7061-218-3.

Det kulturhistoriska utforskandet av ”stadslivets kompensationsmiljöer” och nordiskt sommarliv har åtminstone pågått sedan Gregor Paulssons *Svensk stad* (1950–1953) och därefter utvecklats av såväl etnologer (t.ex. Anders Gustavsson och Orvar Löfgren), konstvetare (t.ex. Lars Stackell och Ann Katrin Pihl Atmer) och kulturgeografer (Maja Lagerqvist). Ett nytt forskningsbidrag utgör den av etnologiprofessor Kerstin Gunnemark redigerade antologin *Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet*, i vilken 13 etnologer och museitjänstemän, en konstvetare, en kulturgeograf och en managementforskare bidragit med avsnitt om stug- och campingliv, torpbloggande, båtliv, estetik med mera i Norden. I boken rör man sig mellan Sjämland och Finland och inbegriper även det tyska intresset för Sverige. Man får tidigt upplysningen att dylikt sommarliv är knutet till breddgra-

den och internationellt sett främst finner sin motsvarighet i Kanada (s. 15).

Första intrycket är en omfattande, välgjord och välredigerad bok med ett flertal korsreferenser. De olika författarna har läst varandras bidrag och redaktören har föredömligt hållit ihop projektet till en god och välillustrerad helhet. Olika ämnestillhörigheter öppnar för varierande infallsvinklar.

Antologikaraktären förtydligas i två rubriker med frasen ”berättelser om”. Några övergripande kulturgeografiska, statistiska eller historiska redogörelser rör det sig alltså inte om, snarare om ett antal nedslag i olika aspekter på nordiskt sommarliv i nutiden och med ett historiskt perspektiv som sällan går längre tillbaka än till 1900-talets mitt.

Boken ställer sig frågan varför sommarhus, campingplatser och småbåtshamnar – trots det opålitliga vädret – fylls av liv och aktiviteter under den korta nordiska sommarsäsongen, varför miljontals nordbor och tyskar väljer att år efter år återkomma till samma platser i Norden för att uppleva sommaren. Sommardrömmens paradox består, enligt bokpresentationen på Göteborgs universitets hemsida, i längtan till välkända miljöer, samtidigt som anspråk och ideal förändrats. Under 1950-talet kretsade sommarlivet huvudsakligen kring nybyggda sommarstugor, husvagnar och båtar. Idag rör det sig i större utsträckning om återbruk, andra estetiska stilar och högre standard.

Tanken är alltså att uppmärksamma människors sommarminnen och drömmar och hur dessa avspeglar sommarlivets praktiker och materialitet. Genom att analysera vad dessa människor anser vara särskilt betydelsefullt synliggörs hur de förvaltar ett kulturarv. Kulturarvet ses inte som fast utan formeras och omskapas via flera generationers aktiviteter, minnen och berättelser. Författarna har observerat, intervjuat, samlat in berättelser via frågelistor, läst bloggar och granskat mediala källor, vilket visar på variationsbredd inom nordiskt sommarliv.

Boken följer fem temata: *Berättelser om sommarlivets aktiviteter*, *Drömmar och förverkligande*, *Generation och Kulturarv*, *Estetiska uttryck* och *Från Sjösidan*. Redaktör Gunnemark